

فصلنامه علمی ادبیات عرفانی دانشگاه الزهراء (س)

سال شانزدهم، شماره ۳۹، زمستان ۱۴۰۳

مقاله علمی - پژوهشی

صفحات ۶۳-۹۴

تحلیل عناصر معنادرمانی در منطق الطیر عطار نیشابوری^۱

فریده داودی مقدم^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۷

چکیده

منطق الطیر به عنوان یکی از متون مهم ادبیات عرفانی، نمادی از جست و جوی انسان برای یافتن معنا و حقیقت است. برای بازنمایی ابعاد بیشتر این اثر ارزشمند، پژوهش حاضر به بررسی ارتباط میان نظریه معنادرمانی و منطق الطیر می پردازد. شیوه پژوهش حاضر، تحلیل محتوای کیفی از نوع مضمونی است. پرسش اصلی پژوهش، این است که آیا عناصر معنادرمانی ویکتور فرانکل، بنیان گذار مکتب معنادرمانی (لوگوتراپی)، در منطق الطیر عطار حضور دارد و منطق الطیر می تواند در حوزه معنادرمانی که از رویکردهای نوین روان شناسی است، کاربرد شناختی مؤثری داشته باشد. یافته های این مقاله نشان می دهد که عشق، پذیرش رنج و شکیابی در آن برای رسیدن به هدف، مسئولیت پذیری، تغییر نگرش به چالش ها و شوق یافتن حقیقت به عنوان عوامل کلیدی سفر پرندگان است. عشق به عنوان نیروی محرکه، نه تنها در شکل گیری معنا، بلکه در تقویت انگیزه و امید برای مقابله با چالش های سفر آنان نقش به سزایی دارد و دیگر عوامل نیز بن مایه های اصلی و پیش برنده روایت را شکل می دهند که با روان شناسی معناگرای فرانکل هم سویی چشمگیری دارند. همچنین در این پژوهش نشان داده شد که سیمرخ منطق الطیر می تواند رمزی از مرتبه عالی وجودی، فردیت و تکامل غایی انسان

۱. شناسه دیجیتال (DOI): 10.22051/jml.2025.49262.2649

۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران:

davoudy@shahed.ac.ir

باشد که در پرتو طلب معنا حاصل می‌شود. با نیل به این نتایج، این پژوهش سعی کرده است که اهمیت منطق الطیر را در شناخت ساحت روانی و معنوی بنمایاند و به اهمیت کاربردی ادبیات عرفانی در عرصه روان‌شناسی و تأثیر آن بر بهزیستی و کیفیت زندگی تأکید کند.

کلیدواژه‌ها: جست‌وجوی معنا، فریدالدین محمد عطار نیشابوری، معنادرمانی، منطق الطیر، ویکتور فرانکل.

مقدمه

منطق الطیر عطار نیشابوری، یکی از متون مهم ادبیات فارسی است که در قالب تمثیلی آشنا و جذاب، سفر معنوی، جست‌وجوی حقیقت و طلب معنا را به تصویر می‌کشد. این اثر به‌ویژه از منظر معنادرمانی که بر یافتن معنا و زیستن با آن در زندگی تأکید دارد، قابل تحلیل است. ویکتور فرانکل، روان‌شناس و بنیان‌گذار لوگوتراپی، بر این باور است که تغییر نگرش به مشکلات و یافتن معنا در چالش‌های زندگی به‌عنوان یک نیاز اساسی انسانی، می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی و سلامت روان کمک کند.

به منظور نگاه کاربردی به متون عرفانی و حکمی ادب فارسی، این مقاله به تحلیل عناصر معنادرمانی در منطق الطیر با تمرکز بر دیدگاه‌های فرانکل و با توجه به برخی نظریات یونگ و اروین یالوم می‌پردازد. البته نباید چنین تلقی شود که بررسی متن ارزشمند منطق الطیر از دیدگاه مکتب معناگرایی فرانکل به مفهوم در سایه قرار گرفتن و ثانوی پنداشتن این اثر است و این پژوهش، هرگز درصدد این نیست که بخواهد با بازنمایی پیوند میان مفاهیم منطق الطیر عطار و اصول لوگوتراپی به اثبات این موضوع بپردازد که ارزش متون عرفانی فارسی به دلیل تطبیق آن‌ها با نظریات جدید است؛ بلکه کوشش می‌کند که نشان دهد متون عرفانی و تعلیمی ایرانی که قرن‌ها پیش آفریده شده است، به دلیل اشتغال بر مفاهیم غنی و معرفتی، می‌تواند از آموزه‌های هستی‌شناسانه، معرفت‌شناسانه و انسان‌شناسانه آن‌ها در دوره معاصر نیز بهره جست و خالقان این آثار در زمره عارفان و حکیمانی هستند که افق جهان‌شمول اندیشه‌های آنان از چنان ژرفا و قدرتی برخوردار است که توانسته است آثاری برای انسان بماند انسان در هر مکان و زمانی خلق کند. چنان‌که در

توصیف شاهکارها گفته شده است: «خصلت شاهکارهای ادبی جهان، لازمانی و لامکانی بودن آنهاست» (نک. اسلامی ندوشن، ۱۳۸۲: ۳۴).

روش پژوهش در این مقاله، تحلیل محتوای کیفی از نوع مضمونی است. در این شیوه، عناصر معنادرمانی با استفاده از متن *منطق الطیر* عطار نیشابوری استخراج و تحلیل می‌شوند. سؤال اصلی این پژوهش این است که مفاهیم عرفانی *منطق الطیر* عطار با عناصر مکتب معنادرمانی و یکتور فرانکل که از جمله مکاتب تأثیرگذار روان‌شناسی جدید است تا چه اندازه هم‌سوئی دارد. هدف اصلی پژوهش شناسایی و تحلیل عناصر مکتب معنادرمانی در *منطق الطیر* و بازنمایی پیوند بین مفاهیم معنوی ادبیات غنی عرفانی فارسی و روان‌شناسی نوین است.

از دیگر اهداف این تحقیق می‌توان به امکان استفاده و کاربردهای عملی متون معرفتی ادبی در زندگی معاصر اشاره کرد. در دنیای امروز که انسان‌ها با چالش‌های متعددی از جمله اضطراب، افسردگی و بحران‌های هویتی مواجه هستند، یافتن معنا و هدف‌های انگیزه‌بخش در زندگی بسیار حیاتی به نظر می‌رسد. پژوهش حاضر با هدف پرداختن به این نیازهای روحی و تبیین ابعاد معنادرمانی در متون عرفانی همانند *منطق الطیر* عطار، می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی و سلامت روان افراد کمک کند. علاوه بر این، با بررسی عمیق‌تر آثاری از این دست، می‌توان فهم عمیق‌تری از مفاهیم انسانی و معنوی ادب فارسی ارائه کرد.

پیشینه پژوهش

از آنجایی که *منطق الطیر* مشتمل بر آموزه‌های عرفانی، معنوی و حکمی فراوانی است، درباره آن پژوهش‌های فراوانی انجام شده است. درباره معنادرمانی از منظر و یکتور فرانکل هم مقالات بسیاری نوشته شده است که برای پرهیز از تطویل کلام به چند نمونه از مقاله با موضوع عرفان و معنادرمانی اشاره می‌شود؛ از جمله «تحلیل مفهوم معنی و شوق زندگی در مثنوی معنوی با تأکید بر نظریه و یکتور فرانکل» (۱۴۰۲)، نوشته فاطمه حاج زین العابدین و دیگران. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که معنادرمانی و عرفان با هدف شوق در زندگی جز با عشق الهی و تحمل مشکلات این راه پر خطر اتفاق نمی‌افتد. مقاله دیگر

«نگاهی به معنای زندگی در اندیشهٔ رابعه عدویه با تکیه بر آرای ویکتور فرانکل» (۱۴۰۲) از مراد اسماعیلی. یافته‌های این پژوهش، رابعه نگاهی خاص به زندگی، معنا و هدف آن دارد و در پی دستیابی به معنای غایی است که از نظر او وصال به حق است. او برای رسیدن به این مقصود، اعمالی را انجام می‌دهد که با نظر فرانکل و ارزش‌های مطرح شده او هماهنگی و تناسب دارد. «خوداستعلایی در باور ابوسعید ابی‌الخیر و ویکتور فرانکل» از حسین یزدانی و حامد موسوی جروکانی (۱۳۹۵) پژوهش دیگری است که بیان می‌دارد که ابوسعید نیز علاوه بر داشتن مفاهیم خوداستعلایی فرانکل، ظلم و تعدی نکردن به دیگران و بخشش (هبه) به انسان‌ها را از مصادیق خوداستعلایی برشمرده است.

پژوهشی که با پژوهش حاضر، بیشترین قرابت را دارد مقاله‌ای است با نام «معنادهی به زندگی، با صبرِ معطوف به عشق، در منطق الطیر عطار نیشابوری» از ذلفا کیاست و دیگران (۱۴۰۲) که با تمرکز بر شکیبایی در راه عشق، به معرفی معنا در زندگی می‌پردازد. یافته‌های تحقیق این مقاله نشان می‌دهد اگر عاشق درد و رنج عشق را در راستای هدفی مقدس بداند، گامی در مسیر رشد و استعلای خود برداشته است. امتیاز پژوهش حاضر نسبت به دیگر پژوهش‌هایی که دربارهٔ معنادرمانی از منظر ویکتور فرانکل انجام شده است این است که در این جستار، تلاش بر این بوده است که با استفاده از مطالب منبع اصلی کتاب در جست‌وجوی معنا، مباحث با عنوان‌بندی دقیق آورده شود و سپس متناظر با این مؤلفه‌ها، مفاهیم معنادرمانی در کلیت مفاهیم و رمزگان‌های منطق الطیر عطار توضیح داده شود.

مبانی نظری

در این پژوهش، مبناى نظری براساس نظریات ویکتور فرانکل، بنیان‌گذار رویکرد معنادرمانی (لوگوتراپی)، شکل گرفته است. معنادرمانی بر این باور استوار است که جست‌وجوی معنا در زندگی یکی از نیازهای اساسی انسانی محسوب می‌شود و به‌عنوان قدرتی محوری در تعیین کیفیت زندگی و سلامت روان عمل می‌کند. در این راستا، مفاهیم کلیدی از جمله «معنای زندگی»، «رنج و معنا» و «پذیرش مسئولیت» به‌عنوان اصول بنیادین مورد بررسی قرار می‌گیرند. همچنین، پژوهش به تبیین چگونگی ارتباط این اصول با متون

عرفانی و ادبیات فارسی، به‌ویژه *منطق‌الطیر* عطار نیشابوری، می‌پردازد. به‌این ترتیب، مفهوم و جایگاه‌معنادرمانی در ادبیات فارسی و تأثیر آن بر زندگی انسانی مورد تحلیل و بررسی قرار خواهد گرفت.

الف. ویکتور فرانکل^۱ و مکتب معنادرمانی (لوگو تراپی)^۲

درباره ویکتور فرانکل، عصب‌شناس، روان‌پزشک و روان‌شناس وجود‌گرای قرن بیستم و مکتب معنادرمانی وی در مقاله‌ها و پژوهش‌های بسیاری به اندازه کافی سخن گفته شده است. (درباره زندگی‌نامه فرانکل، رک. فرانکل، ۱۳۹۸: ۷-۸) فرانکل در پایه‌ریزی مکتب لوگو تراپی یا معنادرمانی، تلاش می‌کند انسان را از باور زیستی و خلأهای وجودی نجات بدهد و او را با اتکا به فرامین متعالی وجدان و تغییر نگاه جسمی و غریزی به نگاه ارزشی، قدرت و اعتبار بخشد. فرانکل ضمن باور به امر غایی و حقیقت وجود متعالی، انسان را نمودی از آن حقیقت اصیل دانسته که با آزادی فطری خویش و جوهره مسئولیت‌پذیری، قادر است ظرفیت‌ها و دیگر ابعاد زیستی‌اش را تحت شخصیت روحانی خود، معنا بخشد. معنادرمانی را می‌توان به نوعی مکمل رویکرد درمانی پذیرش و تعهد^۳ دانست که غالباً برای درمان انواع اختلالات اضطرابی و خلقی مانند افسردگی کاربرد دارد.

شبهت اصلی دو رویکرد این است که هر دوی آن‌ها بر تلاش برای پذیرش آنچه جبر روزگار بر ما تحمیل کرده است و تمرکز بر قدرت اراده فردی برای مدیریت افکار و احساسات در سختی‌های زندگی تأکید دارد. این عقیده مبتنی بر شکوفایی حاصل از تجربیات فرانکل در اشویتس و تلاش برای یافتن معنا از طریق رنج بوده است. برای پرهیز از مطالب تکراری، در این پژوهش، تلاش بر این است که مباحث اصلی و کلیدی کتاب *انسان در جست‌وجوی معنا* از متن کتاب به زبان اصلی و آخرین نسخه آن، استخراج و با عناوین مشخص آورده شود. اگرچه برای سهولت دستیابی مخاطبان این پژوهش، مطالب از ترجمه این کتاب هم ارجاع داده شده است. در ادامه، محورهای اصلی این کتاب به‌همراه مفاهیم کلیدی آورده می‌شود و سپس این مفاهیم در *منطق‌الطیر* واکاوی و ارائه می‌شود.

1. Viktor. E. Frankl

2. Logotherapy

3. ACT: Acceptance and commitment therapy

ب. معرفی کوتاهی از کتاب انسان در جست‌وجوی معنا

کتاب جست‌وجوی انسان برای معنا (Frankl, 2023) به دو بخش اصلی تقسیم می‌شود: در بخش اول، فرانکل تجاربش را در اردوگاه‌های کار اجباری نازی‌ها در طول جنگ جهانی دوم بازگو می‌کند^۱، درحالی‌که در بخش دوم فلسفه روان‌شناختی او که به معنادرمانی شناخته می‌شود، شرح داده شده است.^۲ او در این بخش، با بیان خلأ وجودی^۳، تأثیر روانی زندگی در یک اردوگاه کار اجباری را مورد بحث قرار می‌دهد و تأکید می‌کند که چگونه افراد برای حفظ هدف و معنای خود در شرایط وخیم تلاش می‌کنند. سپس فرانکل نشان می‌دهد که چگونه رنج شخصی می‌تواند به رشد شخصی قابل توجه و درک عمیق‌تر از زندگی منجر شود.^۴

وی این مفهوم را معرفی می‌کند که انگیزه اولیه انسان‌ها لذت (همان‌طور که فروید پیشنهاد کرد) یا قدرت (همان‌طور که آدلر پیشنهاد کرد) نیست، بلکه بیشتر جست‌وجوی معنا است. او بر اهمیت انتخاب شخصی در تعیین پاسخ فرد به رنج و محیط تأکید می‌کند. در بخش دوم به چستی لوگو تراپی می‌پردازد. این بخش، اصول اساسی معنادرمانی را بیان می‌کند که بر یافتن معنا در همه اشکال هستی، حتی در رنج تمرکز دارد. فرانکل ناامیدی وجودی را تعریف می‌کند و پیامدهای آن را برای سلامت روان مورد بحث قرار می‌دهد و معتقد است که بسیاری از افراد در زندگی مدرن احساس پوچی را تجربه می‌کنند و یافتن معنا را در کار، عشق و رنج شرح می‌دهد و اینکه حتی در رنج اجتناب‌ناپذیر هم می‌توان معنا پیدا کرد.

فرانکل در بیان معنی زندگی، می‌آورد که «زندگی تحت هر شرایطی معنا دارد و این مسئولیت فرد است که هدف منحصر به فرد خود را بیابد» (Frankl, 2023: 98). در نهایت وی با تأملاتی در مورد پتانسیل انسان‌ها برای یافتن معنا حتی در تاریک‌ترین زمان‌ها کتاب خویش را به پایان می‌رساند و از این طریق خوانندگان را تشویق می‌کند تا زندگی خود را معنادار و هدفمند سازند.

-
1. Experiences in a Concentration Camp
 2. Logotherapy in a Nutshell
 3. The Existential Vacuum (3-20)
 4. Suffering as a Pathway to Meaning

پ. مختصری دربارهٔ منطق الطیر

منطق الطیر، سرودهٔ گران‌قدر فریدالدین محمدبن ابراهیم عطار نیشابوری است که بنا بر نظر شفیع کدکنی «زندگی هیچ شاعری به اندازهٔ زندگی وی در ابر ابهام نهفته نمانده است» (شفیع کدکنی، ۱۳۸۳: ۳۰). این اثر عرفانی، مشتمل بر ۴۷۲۴ بیت، در قالب مثنوی و بحر رمل مسدس محذوف است که از یک سو ریشه در رساله الطیورهایی چون رساله الطیر ابن سینا و غزالی دارد و از دیگر سو، الگوی شایسته‌ای برای بزرگانی چون مولوی است.

منطق الطیر، روایت سفر پرشور گروهی از مرغان به رهبری هدهد به سوی سیمرغ است. این پرندگان که هر کدام به مثابهٔ رمزی از ویژگی‌های انسانی و تیپ‌های اجتماعی هستند باید هفت وادی و به عبارتی هفت مرحلهٔ سلوک را طی کنند تا به درگاه سیمرغ برسند. عطار در این کتاب پس از بیان اصل موضوع، حکایاتی جذاب در جهت تفهیم مطلب بیان می‌کند؛ حکایاتی که اگرچه بعضی از آن‌ها در آثار گذشتگان مکتوب است، به وسیلهٔ عطار بازآفرینی و در مسیر انتقال مفهوم به کار گرفته شده است.

در این اثر ارزشمند، معناها و مفاهیم ژرف بسیاری برای طالبان معنا و حقیقت گنجانده شده است که در تحلیل‌های این پژوهش به بازنمایی زوایایی از آن پرداخته می‌شود. منطق الطیر به برخی از زبان‌های جهان از جمله فرانسوی و انگلیسی ترجمه شده است.^۱

ت. اصول و محورهای مکتب معنادرمانی

گفته شد که فرانکل در بخش آغازین کتاب خود به توصیف تجربیاتش در اردوگاه‌های کار اجباری نازی می‌پردازد و عواملی را بررسی می‌کند که به بقا کمک کرده‌اند. وی به تحلیل وضعیت روحی و روانی زندانیان و چگونگی مقابله با رنج و درد می‌پردازد. در

۱. منطق الطیر را اولین بار گارسن دو تاسی (Garcin de Tassy) در ۱۸۶۳ به زبان فرانسه ترجمه کرد. همچنین این اثر توسط جمال کمال مترجم ازبک به زبان ازبکی ترجمه شده و از سوی رایزنی فرهنگی سفارت ایران در ازبکستان، با همکاری مؤسسهٔ زبان و ادبیات علی شیر نوایی وابسته به فرهنگستان علوم جمهوری ازبکستان توسط انتشارات فن در هزار نسخه در سال ۱۳۸۵ منتشر شده است. دیک دیویس (Dick Davis) نیز آن را به انگلیسی ترجمه کرده است. تازه‌ترین ترجمهٔ منطق الطیر برگردان بیت به بیت پیتز ایوری زیر عنوان سخن مرغان (کیمبرج، ۱۹۹۸) است.

بخش‌های بعدی کتاب به بررسی مفهوم جست‌وجوی معنا و اهمیت آن در زندگی انسان‌ها می‌پردازد. وی به شکل واضحی مفهوم جست‌وجوی معنا را تعریف می‌کند و تأکید می‌کند که انسان‌ها قادرند در هر شرایطی به دنبال معنا باشند. یافته‌های او به خوانندگان کمک می‌کند تا به درک بهتری از اهمیت معنا در زندگی خود برسند و به آن‌ها انگیزه می‌دهد تا در مواجهه با چالش‌های زندگی به جست‌وجوی معنا ادامه دهند. محورهای اصلی این بخش عبارت‌اند از:

۱. معنای زندگی؛ نیروی محرکه

فرانکل بیان می‌کند که جست‌وجوی معنا یکی از انگیزه‌های اصلی زندگی انسان‌هاست و این معنا می‌تواند از طریق تجربیات واقعی زندگی، عشق و رنج حاصل شود. او به این نکته تأکید می‌کند که انسان‌ها می‌توانند در شرایط سخت نیز به دنبال معنا بگردند و این معنا به زندگی آن‌ها ارزش می‌بخشد (رک. فرانکل، ۱۳۹۸: ۱۶۶-۱۵۰). او با استناد به سخنی از نیچه از نیروی محرکه یافتن معنای زندگی می‌گوید: «هر آن‌که چرایی برای زندگی خود دارد، هر چگونگی را تحمل می‌کند» (همان: ۱۷۰)

۲. رنج و معنا

فرانکل توضیح می‌دهد که رنج نه تنها یک حقیقت از زندگی است، بلکه می‌تواند به عنوان وسیله‌ای برای رشد و تعالی محسوب شود. او به تجربیات شخصی خود و دیگر زندانیان در اردوگاه‌های کار اجباری اشاره می‌کند و چگونگی اینکه چگونه برخی از افراد با وجود رنج‌های غیرقابل تحمل، توانسته‌اند معنای جدیدی را در زندگی خود پیدا کنند. وی تأکید می‌کند که رنج بخش جدانشدنی از زندگی است و هر انسانی در زندگی خود با درد و رنج مواجه خواهد شد. به نظر او «هر فرد به‌طور طبیعی نیاز دارد در موقعیت‌های سخت قرار بگیرد تا بتواند توانایی‌های خود را بیازماید» (همان: ۱۷۲).

او بیان می‌کند که این رنج می‌تواند به عنوان فرصتی برای تحول دیده شود و نه به عنوان یک مانع. نحوه مواجهه انسان با رنج از نکات کلیدی لوگوتراپی است. فرانکل می‌گوید که نوع واکنش ما به رنج می‌تواند تأثیر زیادی بر کیفیت زندگی ما داشته باشد. او به‌طور خاص به قدرت انتخاب انسان در مواجهه با رنج اشاره می‌کند و بیان می‌کند که انسان‌ها می‌توانند در صورت مواجهه با رنج، معنای جدیدی برای زندگی خود بیابند. فرانکل چهار

روش برای یافتن معنا در شرایط سخت را معرفی می‌کند:

۳. تغییر نگرش

تغییر دیدگاه نسبت به رنج و درد که می‌تواند به فرد کمک کند تا به زندگی‌اش معنا ببخشد، از برجسته‌ترین مفاهیمی است که در عرفان به اشکال گوناگون مطرح شده است. فرانکل به عامل تأثیرگذار افکار و احساسات در انتخاب‌های انسان‌ها اشاره می‌کند. او توضیح می‌دهد که چگونه تفکر مثبت و نگرش درست می‌تواند به انسان کمک کند تا در شرایط دشوار، تصمیمات هوشمندانه‌تری اتخاذ کند و به جست‌وجوی معنا ادامه دهد (رک. فرانکل، ۱۳۹۸: ۱۸۴).

او می‌گوید: «هرگز نباید فراموش کنیم، همان‌طور که در زندگی به دنبال معنا هستیم ممکن است با موقعیت‌های ناامیدکننده روبه‌رو شویم و با سرنوشتی در مسیر زندگی‌مان مواجه شویم که نتوان آن را تغییر داد. راهی که انسان‌ها می‌توانند از آن استفاده کنند این است که هرگاه توانایی تغییر شرایط را نداشته‌ایم، می‌توانیم خود را تغییر داده و با شرایط هماهنگ سازیم» (همان: ۱۸۳-۱۸۲).

۴. تجربه‌های ارزشمند

در معنادرمانی، درک و تجربه چیزهایی که برای انسان ارزشمند است، نقش اساسی دارد؛ از جمله، محبت به دیگران و داشتن روابط انسانی قدرتمند، عشق و تجربه‌های مبتنی بر خلاقیت مانند هنر، امور فرهنگی و دیگر فعالیت‌های خلاقانه (همان: ۱۸۰).

۵. ایجاد هدف و یافتن معنای شخصی

ایجاد اهداف و نقش‌هایی که به فرد احساس مسئولیت و هدف می‌دهند، در ساختن معنا و زندگی پرشور اهمیت به‌سزایی دارد. همچنین شناخت معنای منحصر به فرد هر فرد در زندگی خود که می‌تواند از طریق فعالیت‌ها، اهداف و ارتباطات انسانی شکل بگیرد. فرانکل به خوانندگان یادآوری می‌کند که هر فرد باید خودش به جست‌وجوی معنا بپردازد و این معنا باید براساس ارزش‌ها، علایق و تجربیات شخصی فرد شکل گیرد. او از اهمیت تأمل درونی و خودشناسی برای یافتن معنای زندگی صحبت می‌کند (رک. فرانکل، ۱۳۹۸:

ث. تکنیک‌های معنادرمانی

۱. تلاش برای شناخت خود

فرانکل تأکید می‌کند که اولین قدم برای یافتن معنا در زندگی، شناخت خود و درک ارزش‌ها و علایق شخصی است. افراد باید به تأمل درباره خود پردازند و به این سؤال پاسخ دهند که چه چیزی برای آن‌ها مهم است و چه چیزهایی را در زندگی‌شان ارزشمند می‌دانند. به عقیده او «پایه اصلی معنادرمانی قدرت اراده درونی برای تغییر دادن شرایط نامطلوب زندگی می‌باشد». (فرانکل، ۱۳۹۸: ۱۶۳). وی توضیح می‌دهد که «تنها مسئله‌ای که باعث کمک و نجات دنیايمان می‌شود این است که سعی کنیم از توانایی‌هایمان به بهترین نحو استفاده کنیم» (همان: ۲۳۵).

۲. پذیرش رنج

یکی از نکات مهمی که فرانکل مطرح می‌کند، این است که رنج و مشکلات، جزئی از زندگی هستند و پذیرش آن‌ها می‌تواند به یافتن معنا کمک کند. او توضیح می‌دهد که در شرایط سخت، اگر افراد بتوانند رنج خود را بپذیرند و به آن معنایی ببخشند، قادر خواهند بود به رشد شخصی و معنوی دست یابند. این مفهوم بارها در کتاب وی، به اشکال گوناگون و در قالب تجربه‌های شخصی یا درمانی وی از دیگر افراد تکرار می‌شود.

۳. مسئولیت‌پذیری، انتخاب و تصمیم‌گیری

به نظر فرانکل، هر انسان مسئول زندگی خود و معنای آن است. او بیان می‌کند که درحالی که شرایط خارجی ممکن است سخت و غیر قابل کنترل باشند، هر فرد می‌تواند درون خود نیرویی برای یافتن معنا بیابد. یکی از محورهای اصلی این بخش، مفهوم مسئولیت است. فرانکل بیان می‌کند که هر فرد مسئول انتخاب‌های خود و معنایی است که برای زندگی‌اش برمی‌گزیند. او بر این باور است که این مسئولیت نه تنها شامل انتخاب‌های مثبت است، بلکه به معنای پذیرش عواقب انتخاب‌ها نیز می‌باشد (همان: ۱۹۶).

به اعتقاد فرانکل «ما فاعل مختاری هستیم که می‌توانیم در هر موقعیتی، به انتخاب رفتار و واکنشمان پردازیم. دانستن اینکه تعیین ثمره هستی‌مان در درون خود ماست، آرامش‌بخش است. آزادی معنوی ما را هیچ نیروی بیرونی نمی‌تواند نفی کند» (شولتس، ۱۳۸۸: ۱۶۹).

۴. شناخت ظرفیت‌های وجودی و ذاتی انسان

فرانکل در سراسر کتاب خویش از ظرفیت‌های وجودی انسان سخن می‌گوید، از دیدگاه وی «توانایی‌های درونی انسان به تنهایی قادر به وجود آوردن معنا و ماهیت زندگی است. دقیق تا زمانی که از فرصت‌های در اختیارمان استفاده می‌کنیم و در حال به واقعیت تبدیل کردن ظرفیت‌های درونی مان هستیم، می‌توان گفت که داریم زندگی می‌کنیم» (فرانکل، ۱۳۹۸: ۲۳۰). او درست در آخرین سطرهای کتاب خویش می‌نویسد که «از پیدایش اردوگاه اتریشی‌ها به بعد متوجه شده‌اند که انسان چه توانایی‌های درونی قابل توجهی دارد» (همان: ۲۳۵).

۵. تعامل و ارتباط

اهمیت مکالمه و ارتباط عمیق با انسان‌های دیگر از دیگر موضوعاتی است که فرانکل بر آن‌ها اصرار می‌ورزد. به عقیده وی از طریق گفت‌وگو، فرد قادر خواهد بود به شناخت بیشتری از خود و شرایط زندگی‌اش دست یابد. همچنین دریافت وسیع از اهمیت ارتباطات انسانی و عشق به دیگران که می‌تواند به انسان معنای عمیق‌تری ببخشد (رک. فرانکل، ۱۳۹۸: ۱۹۶-۱۸۱).

۶. استفاده از تخیل و تجسم برای استمرار امید

فرانکل اشاره می‌کند که استفاده از تجسم مثبت می‌تواند به افراد کمک کند تا آینده‌ای معنادار و رضایت‌بخش را تصور کنند. تجسم اهداف و آرزوها می‌تواند به تقویت انگیزه و ایجاد امید منجر شود. «حالت‌های روحی انسان با سیستم ایمنی بدن ارتباط بسیاری دارد. ازدست‌دادن امید و آرزو می‌تواند اثرات مرگباری به همراه داشته باشد» (همان: ۱۳۵).

۷. درون‌نگری و تفکر

فرانکل به اهمیت تفکر و درون‌نگری اشاره می‌کند. او پیشنهاد می‌کند که افراد هر روز زمانی را برای تفکر درباره تجربیات روزمره و معنایی که از آن‌ها گرفته‌اند، اختصاص دهند. این کار می‌تواند به آگاهی و فهم عمیق‌تری از زندگی کمک کند.

۸. فعالیت‌های اجتماعی

نیکی به دیگران و خدمت به جامعه نیز یکی از راه‌های یافتن معنا است. فرانکل بیان می‌کند که کمک به دیگران و مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی می‌تواند به افراد احساس

هدفمندی و معنی دهد.

۹. هدایت به سمت هدف و مقصود

داشتن هدفی خاص در زندگی می‌تواند افراد را به جلو هدایت کند. فرانکل به افراد پیشنهاد می‌کند که به دنبال اهدافی بروند که برای آن‌ها معنا و ارزش دارند، چه این اهداف شخصی، حرفه‌ای یا اجتماعی باشند. تعیین هدف می‌تواند به فرد انگیزه و نیروی پیشرفت بدهد.

بحث: تحلیل منطق الطیر از منظر معنادرمانی

الف. پرندگان به دنبال جست‌وجوی معنا

یکی از اصول اساسی معنادرمانی، جست‌وجوی معنا در زندگی است. در منطق الطیر، پرندگان به عنوان نماد انسان‌ها، در جست‌وجوی سیمرغ (نماد حقیقت و معنا) به سفر می‌پردازند. عطار با استفاده از حکایت‌های مختلف، تلاش آن‌ها را برای یافتن معنا و هدف در زندگی به تصویر می‌کشد. پرندگان در مواجهه با چالش‌ها و موانع، همواره به امید رسیدن به سیمرغ به مسیر پرفرازونشیب خویش ادامه می‌دهند. این جست‌وجو، رمز تلاش انسان برای یافتن معنا در زندگی است. مرغان معنای خود را در یافتن سیمرغ که نماد غایت هدف و حقیقت مطلق است، می‌دانند. از سوی دیگر، هدهد، پیک راهنمایی است که پرندگان را برای هدفی متعالی به دور خویش جمع کرده است. در آغاز داستان، مرغان جهان، آشکارا و نهان به دنبال یافتن شهریار خویش هستند:

چون بود که اقلیم ما را شاه نیست؟ بیش از این بی‌شاه بودن راه نیست

زانکه چون کشور بود بی‌پادشاه نظم و ترتیبی نماند در سپاه

(عطار، ۱۳۸۳ الف: ۲۶۲)

شهریاری در فرهنگ ایران باستان از مقوله‌های مقدس و معناساز زندگی بشر بوده است. خاستگاه اندیشه‌ها و آیین‌های مربوط به شهریاری در ایران، اوستاست. در سرودهای گاهانی (گانه‌ها) اوستا، سومین امشاسپند (فرشته یا وجود نامیرای مقدس) شهریور است که «نماینده شهریاری» و توانایی اهورامزدا در جهان مینوی است (رک. اوستا، ۱۳۴۳) وی نگاهبان فلزها و یاور بینوایان و مردمان است که با مسئولیت‌ها و کارکردهای پادشاه بر

روی زمین همخوانی دارد. در اسطوره‌های کهن ایرانی، جایگاه شهریاری تاحدی بااهمیت و برجسته است که در برخی از اسطوره‌های آفرینش، نخستین انسان، نخستین شهریار هم هست (کریستین سن، ۱۳۷۷: ۱۱). به نظر می‌رسد که برگزیدن بن‌مایه شاه از سوی عطار در آغاز داستان با آموزه‌های فرهنگی ایرانیان تناسب و قرابت دارد. در ادبیات عرفانی و آثار مولوی نیز، شاه نمادی از حقیقت مطلق و خداوند است (به‌عنوان نمونه در حکایت باز و کمپیرزن، مثنوی، دفتر دوم، بخش ۱۰)

گزینش عناصر نمادین از فرهنگ ایرانی - اسلامی در اثرگذاری مفاهیم و مقاصد عطار نقش به‌سزایی دارد. حتی ساختار منطق‌الطیر، انتخاب واژگان و بازی‌های زبانی و بی‌نظیر این اثر نیز در القای معناهای آن مؤثر است. یالوم^۱، نویسنده و روان‌درمانگر مشهور که به‌خاطر مشارکتش در روان‌درمانی وجودی شهرت دارد، بر معنای کلمات و زبان در درمان تأکید می‌کند. او معتقد است که کلمات دارای معانی قدرتمندی هستند و می‌توانند بر وضعیت عاطفی و فرایندهای فکری فرد تأثیر بگذارند. کاوشِ درمانی زبان می‌تواند به درک عمیق‌تر از خود و روابط فرد منجر شود (Yalom, 2002: 93-98).

در ادامه به توضیح برخی نمادهای اساسی منطق‌الطیر به‌دلیل حضور و نقش عمیق در این متن پرداخته می‌شود. معنایی که اغلب به‌دلیل کارکردهای ناخودآگاهی سبب انگیزش معنا در مخاطب می‌شود.

ب. سیمرغ: نماد حقیقت، هدف و معنا

سیمرغ یکی از زن‌خدایان ایران باستان، پیش از ظهور زرتشت است (جمالی، ۱۹۹۷: ۳۴) که با تغییراتی در پیکره مفهومی و کارکردی خود به اوستا راه می‌یابد. آغاز این اسطوره با آیین در پیوند است و با توجه به استعداد و فهم بشری از اسطوره به دامان حماسه «شاهنامه، سام‌نامه و...» که به نوعی اسطوره‌های مکمل است پا می‌گذارد و هم‌پای تفکر آدمی رشد می‌کند تا آنکه در منطق‌الطیر در معنایی شگرف و والا به ظهور می‌رسد و تا به امروز هم مورد توجه معناگرایان شرق و غرب بوده است. سیمرغ با گذشت روزگار و به اقتضای زمان، ظهور آیین‌ها و فهم و استعداد ایرانی، در چهره‌های متفاوت رخ نموده است

1. Yalom, I. D.

تا بدانجا که صفات پرندگان، آدمیان، پیامبران، فرشتگان و حتی خدایان را یکجا در وجود خود گرد آورده است. این موجود اسطوره‌ای، معانی سمبلیک بسیاری دارد: «سمبل آرزو، آتش، آزادی، اعتقاد، اقتدار، الوهیت، الهام، امپراتوری، بردباری، بی‌پروایی، پاکدامنی، پرهیزگاری، پیروزی و تحمل است» (واحددوست، ۱۳۷۹: ۳۰۱).

علاوه بر آن، سیمرخ نماد مفاهیم والایی چون «حکمت و دانایی، حقیقت ذات واحد مطلق، عشق، انسان کامل، فرشته، خورشید، عالم بالا و... است» (شایسته‌فر و آرانی، ۱۳۸۸: ۱۱۴). سیمرخ در سمبل‌های عرفان ایرانی نیز «مظهر دانایی، فراست، کمال، روحانیت و مقصد نهایی عارفان است» (علمداری، ۱۳۸۵: ۱۶۴).

پس می‌بینیم که سیمرخ در فرهنگ ایرانی، گفتمان‌ها و معناهای بسیاری دارد و از این رو، مستحق نماد حق بودن در روایت *منطق الطیر* است. در گفتمان عطار، سیمرخ مبدأ و معنای آفرینش و هستی و شور و هیجان ناشی از آن است:

گر نگشتی نقش پر نقش او عیان این همه غوغا نبودی در جهان

(عطار، ۱۳۸۳ الف: ۲۶۵)

نقش‌های گوناگونی که به واسطه افتادن پر سیمرخ در زمین ایجاد می‌شود، تمثیلی از اهداف و معنایی است که انسان‌ها فراخور منظومه اندیشگانی و هستی خویش در طلب آن هستند که در گفت‌وگوی میان هدهد و پرندگان آشکار می‌شود.

پ. سفر، به سوی کشف فردیت

طرح اصلی روایت *منطق الطیر* در سفر شکل می‌گیرد که در عرفان معناهای رمزی را تداعی می‌کند و در بسیاری از داستان‌های عرفانی برای رسیدن به معنویت و آگاهی کامل، قهرمان داستان باید به سفر پردازد (به عنوان نمونه: رک. داستان مرد میراثی و خواب گنج، دفتر ششم مثنوی، بخش ۱۱۹). بسیاری از حکایت‌های ژرف عرفانی، درون‌مایه سیر و سفر دارند. در فرهنگ نمادها، سفر «جست‌وجوی حقیقت، آرامش و جاودانگی و کشف یک مرکز معنوی است» (شوالیه و گبران، ۱۳۸۲: ۵۸۵). خروج از مأمن مألوف، عبور از بیابان و گذر از دریا نیز به صراحت در فرهنگ نمادها به عنوان رمزها و نمادهای جهانی معرفی شده است. «در ادبیات جهان، نمونه‌های بسیار از سفرهای مختلف وجود دارد که بدون

توجه به نمادهای سنتی، از جنبه‌های دیگری دارای معنا هستند» (همان: ۵۸۶)؛ از این رو، می‌توان گفت که سفر، یکی از آشناترین کهن‌الگوهای جهانی است که القای آگاهی از خویشتن خویش می‌کند. چنان‌که شبستری در گلشن راز می‌آورد:

که باشم من مرا از من خبر کن چه معنی دارد اندر خود سفر کن
مسافر چون بود رهرو کدام است که را گویم که او مرد تمام است
(شبستری، ۱۳۶۸: ۵۳)

این کهن‌الگو با تمام معناهای سرشار خویش، سبب به وجود آمدن نظریه سفر قهرمان جوزف کمبل شد که مورد توجه بسیاری از اسطوره‌شناسان قرار گرفت. «قهرمان افسانه‌ای معمولاً بنیان‌گذار چیزی است. بنیان‌گذار یک عصر تازه، دین تازه، شهر تازه و یا شیوه تازه‌ای از زندگی که برای دست یافتن به آن باید ساحت قدیم را ترک گوید و به جست‌وجوی آن اندیشه یا انگاره نطفه‌ای برآید که قابلیت به وجود آوردن چیزی جدید را داشته باشد» (کمبل، ۱۳۹۱: ۲۰۶-۲۰۵).

کمبل سیر تحول و سفر اسطوره قهرمان را به سه مرحله اصلی تقسیم می‌کند که عبارت‌اند از: جدایی (عزیمت)، تشریف و بازگشت. وی سفر را هسته تک‌اسطوره می‌داند و در شرح آن می‌نویسد: «یک قهرمان از زندگی روزمره دست می‌کشد و سفری مخاطره‌آمیز به حیطه شگفتی‌های ماوراءالطبیعه را آغاز می‌کند: با نیروهای شگفتی در آنجا روبه‌رو می‌شود و به پیروزی قطعی دست می‌یابد. هنگام بازگشت از این سفر پر رمز و راز، قهرمان نیروی آن را دارد که به یارانش برکت و فضل نازل کند» (کمبل، ۱۳۸۵: ۴۰). با دقت در سفر مرغان در منطق‌الطیر به سهولت می‌توان پیکره اصلی نظریه کمبل و سه مرحله عزیمت، تشریف و بازگشت (بقا پس از فنا) را با اهداف و مقاصد عرفانی آن تطبیق داد که تحلیل و تطبیق آن مجال دیگری می‌طلبد. آنچه به این پژوهش مربوط می‌شود به فردیت رسیدن قهرمان در طی سفر خویش است که درباره‌ی سی مرغ منطق‌الطیر در مواجهه آینه‌وار با سیمرغ اتفاق می‌افتد.

ت. پرواز و پرنده، آزادی، رهایی و تغییر

نماد پرواز در شعر فارسی بازتاب‌دهنده جست‌وجو برای رسیدن به حقایق عالی‌تر و فراتر

رفتن از محدودیت‌های زمینی است. گاهی نمادی از فرار از غم و اندوه یا تلاش برای رسیدن به آرمان‌ها و ایدئال‌هاست. «زمانی که پرنده با کاربرد نشانه‌های دیگر معناشناسی متناسب با آن مانند پرواز، کوچ، رهایی، اوج و آشیان همراه شود، بافتی می‌سازد که می‌توان تأویل‌های گوناگونی از آن کرد؛ از جمله نماد انسان‌های آزاده و رها از تعلقات، روشنفکران و انقلابیونی که همواره به فکر رهایی از اوضاع نامساعد و خفقان‌بار حاکم بر جامعه‌اند که همچون قفسی تنگ آنان را در بر گرفته است و یا نماد خود شاعر که با شعرش (صدا و نغمه‌اش) فریاد آزادی خواهی سر می‌دهد» (پورنامداریان، ۱۳۹۱: ۴۸-۲۵).

در فرهنگ‌های مختلف، پرنده به‌عنوان نمادی از آزادی و بلندپروازی شناخته شده است. پرواز پرندگان که به آسانی در آسمان‌ها حرکت می‌کنند، معمولاً با روح، خلاقیت و الهام همراه است. در بسیاری از ادیان و متون مقدس، پرندگان به‌عنوان پیام‌آوران یا نمایندگان خدایان یا قدرت‌های معنوی دیده می‌شوند. پرنده می‌تواند نشانگر تعالی روح و قابلیت رسیدن به درک‌های بالاتر باشد. همچنین، در بسیاری از فرهنگ‌ها، پرنده به‌عنوان نماد تجدید حیات و تولد دوباره تلقی می‌شود. در زبان یونانی، پرنده مترادف با علامت یا پیام آسمان بوده است. همچنین روح شهدا به شکل پرنده‌ای سبز رنگ به سمت بهشت پرواز می‌کند (شوالیه و گبران، ۱۳۸۲: ۱۹۶).

خرد جمعی ایرانیان نیز، سیمرغ را بیشتر در هیئت یک پرنده متصور است. «در بسیاری از ادیان و همچنین داستان‌ها، پرندگان نمادی از مراحل معنوی، نماد فرشتگان و مراحل برتر وجود هستند» (خسروی فر و چیت‌سازان، ۱۳۹۰: ۳۱). درمی‌یابیم که نماد پرواز در ادبیات ملل مختلف به‌عنوان یک موتیف متداول استفاده می‌شود و اغلب استعاره‌ای برای بیان آزادی، رهایی و تحول و تغییر است. در داستان‌های فولکلور و اسطوره‌شناسی، پرواز اغلب با قدرت‌های فراطبیعی و خدایان مرتبط است.

در *منطق‌الطیر*، انواع پرندگان نماینده معنای پنهان و استعداد‌های نهفته در انسان هستند که در سایه غفلت و عادت به فراموشی سپرده شده‌اند. آن‌ها به اعتبار کنشگری پرواز که ویژگی وجودی آن‌هاست، مظهري برای آزادی در انتخاب و تغییرهایی هستند که در هستی محدود خویش از آن غافل مانده‌اند.

ث. دریا، سیری در قعر ناخودآگاه

دریا در ادبیات فارسی، جایگاه ویژه‌ای دارد. هم از منظر واقعی آن به دلیل بی‌کرانگی و وسعت آن، شگفتی‌ها، مروارید و... و هم از منظر جایگاه رمزی آن که اغلب عمق و ژرفای آن، نماد ناخودآگاه است. در فرهنگ نمادها، «دریا نماد پویایی زندگی است. همه چیز از دریا خارج می‌شود و به آن باز می‌گردد: دریا محل تولد، استحاله و تولد دوباره است. دریا، آبی متحرک است و نماد وضعیتی زودگذر میان امکانات نامعلوم و واقعیات معلوم است. موقعیتی چندوجهی که وضعیتی نامطمئن و مردد را نشان می‌دهد» (شوالیه و گربران، ۱۳۸۲: ۲۱۶). این تلقی از دریا، در آثار عرفانی حضور دارد. به نظر فتوحی «مولانا ایده خویش درباره انسان، جهان و روابط آن‌ها را به مدد دریا و خوشه تصویری مرتبط با آن تجسم بخشیده است» (فتوحی، ۱۳۸۵: ۲۰۰). در نگاه عطار، دریا جایگاه رمزی گنج نهفته در وجود انسان (ظرفیت‌های خودآگاه و ناخودآگاه) است. چنان که در الهی‌نامه، انگشتری سلیمان در غاری، میان هفت دریاست که البته راه جستن بدان با رنج بسیار همراه است:

میان هفت دریا بود غاری بدانجا راه جستن سخت کاری

(عطار، ۱۳۸۳: ب: ۳۳۶)

این معنی در منطق‌الطیر حضوری پرسامد دارد. عطار، اغلب در مقایسه‌ای میان دریا و قطره یا دریا و شبنم از استعداد رسیدن انسان به دریای معنی و دریافتن وجود بی‌کرانه خویش می‌گوید:

چون به دریا می‌توانی راه یافت سوی یک شبنم چرا باید شتافت؟

(عطار، ۱۳۸۳ الف: ۲۶۹)

استفاده از عناصر و اجزای طبیعت مانند وادی، دریا، انواع پرندگان و گل‌ها، خورشید و دیگر مظاهر طبیعت در منطق‌الطیر، به دلیل وجود تصاویر ناخودآگاهی از آن‌ها موجب رجوع ذهن مخاطب ابتدا به ویژگی‌های واقعی، سپس به معانی ثانوی و نمادین آن‌ها می‌شود و بر تأثیر سخن او می‌افزاید. استفاده از نمادهای طبیعی به اعتقاد یونگ، معرف گونه‌های فراوانی از نمایه‌های کهن‌الگوهای بنیادین است و اغلب از محتویات ناخودآگاه روان سرچشمه می‌گیرند (رک. یونگ، ۱۳۸۳: ۱۳۴)

ج. عدد هفت، کهن‌الگویی انگیزه‌بخش

عدد هفت در نزد ایرانیان از دیرباز تاکنون عددی مقدس و مشهور بوده است. این عدد بیشتر برای امور ایزدی و روحانی به کار می‌رفته است؛ از جمله باورهای کهن ایرانیان که بر پایه هفت شکل گرفته است عبارت است از هفت ایزدان آریایی، هفت طبقه زمین، هفت طبقه آسمان، هفت سیاره، هفت روز هفته، هفت امشاسپند در دین زردشت، هفت روز سوگواری برای درگذشتگان، هفت خان، هفت اقلیم و مواردی دیگر است که نشان از باوری معنادار به این عدد است. عطار با توجه به کارکرد کهن‌الگویی این عدد هفت وادی را برای سیر به سوی حقیقت برمی‌گزیند:

گفت ما را هفت وادی در ره است چون گذشتی هفت وادی، در گه است

(عطار، ۱۳۸۳ الف: ۳۸۰)

در عنوان این بخش به ویژگی کهن‌الگویی عدد هفت اعداد به‌عنوان یکی از شگفت‌انگیزترین اختراعات ذهن بشر، در شمار صورت‌های مثالی یونگ به حساب می‌آید و یونگ آن‌ها را دارای خصوصیتی رازگونه می‌پندارد و معتقد است که «حتی اعدادی که برای محاسبه به کار می‌روند، چیزی بیش از آن دارند که می‌انگاریم؛ زیرا آنان عناصر اسطوره‌ای هم هستند و چون با هدفی کاربردی به کار گرفته می‌شوند، از دیگر جنبه‌های آن بی‌خبریم» (یونگ، ۱۳۷۶: ۴۸).

در دیدگاه تأویلی یونگ عدد هفت یکی از مهم‌ترین اعداد به شمار می‌رود. به عقیده وی «عدد سه، عددی مذکر و ناکامل و نماینده ساحت ناخودآگاه روان و عدد چهار، عددی مؤنث و کامل و نماینده ساحت ناخودآگاه روان است و عدد هفت که از مجموع چهار و سه به دست می‌آید، چون کامل و ناکامل و نرینه و مادینه را در خود جمع دارد، کامل‌ترین عدد به شمار می‌رود» (یاوری، ۱۳۸۶: ۱۲۱-۱۲۰). این تعابیر را در سخن دیگر نظریه‌پردازان و اسطوره‌شناسان می‌بینیم: «به موجب نمادشناسی در ارتباط با عدد چهار که نماد زمین با چهار جهت اصلی است و با عدد سه که نماد آسمان است، عدد هفت نمایانگر کل جهان در حال حرکت است» (دلاشو، ۱۳۸۶: ۵۵۸).

آوردن تفسیرها و گزاره‌های مختلف از فرهنگ ایرانی و متفکرانی از ملل دیگر درباره عدد هفت، ما را به سوی کارکرد کهن‌الگویی آن راهنمایی می‌کند. کهن‌الگویی که در

بطن خود و ناخودآگاه انسان، معنای وصول به معنا، کمال و تجارب برتر از زندگی را می‌آفریند. هرچقدر دریافت این معنی و تجربه در عرصه ناخودآگاه قوی‌تر شکل بگیرد، مؤثرتر و ماندگارتر خواهد بود و ذهن و ضمیر خودآگاه کمتر در مقابل آن مقاومت می‌کند. همان که عطار به نبوغ خویش دریافته بود.

ج. تجربه عشق به عنوان معنا

فرانکل معتقد است که عشق می‌تواند به افراد این امکان را دهد که فراتر از خود بروند و به دیگران توجه کنند. این احساس پیوند و تعلق، می‌تواند به انسان‌ها کمک کند تا در لحظات دشوار زندگی، معنا پیدا کنند. در نظریه فرانکل، عشق نه تنها یک احساس عاطفی است، بلکه ابزاری است برای کشف وجود فردی و معنای زندگی. او بیان می‌کند که عشق به دیگران می‌تواند به ما کمک کند تا درک بهتری از خود و ارزش‌های خود پیدا کنیم.

عشق همچنین می‌تواند به عنوان محرکی برای مقاومت در برابر چالش‌ها و مصائب عمل کند. فرانکل در کتاب خود به تجربیاتش در اردوگاه‌های کار اجباری اشاره می‌کند و بیان می‌کند که یادآوری عشق به خانواده و دوستان به او و دیگر زندانیان کمک می‌کرده است تا در شرایط سخت دوام بیاورند. عطار، در *منطق‌الطیر* به کرات از عشق که نیروی محرک برای رسیدن به حقیقت است، می‌گوید. این عشق، چنان شوق‌انگیز است که قدرت دارد بر هر رنج و مصیبتی فائق آید:

چون شود در راه او آتش پدید
ور شود صد وادی ناخوش پدید
خویش را از شوق او دیوانه‌وار
بر سر آتش زند پروانه‌وار
سرطلب گردد ز مشتاقی خویش
جرعه‌ای می، خواهد از ساقی خویش
جرعه‌ای ز آن باده چون نوشش شود
هر دو عالم کل فراموشش شود
(عطار، ۱۳۸۳ الف: ۳۸۱)

در داستان مشهور شیخ صنعان، (همان: ۳۰۲-۲۸۶) شیخ در سفر خود به معنای وجودی خویش و فردیت می‌رسد. سفری که با خواب‌های مکرر شروع می‌شود. خواب هم در عرفان رمز سیر در ناخودآگاه است. ناخودآگاهی که برای رسیدن به کمال باید کاویده شود. رسیدن به این جایگاه از منظر عطار، تنها با عشق حاصل می‌شود. در این صورت،

انسان کامل قدرت دگرگونی پیرامونش را نیز می‌یابد. چنان‌که عشق بی‌چون و چرای شیخ صنعان، موجب تحول خودش، دختر ترسا و مریدانش شد. آن‌چنان‌که دختر ترسا، شایستگی ملحق شدن به دریای حقیقت را می‌یابد:

قطره‌ای بود او در این بحر مجاز سوی دریای حقیقت رفت باز

(همان: ۳۰۲)

فرانکل می‌گوید: «عاشق به قدرت عشق نیروی قدرتمندی را در خود احساس می‌نماید با استفاده از آن احساسات درونی خود را به واقعیت تبدیل کند. با عشق، شخص می‌تواند کارهایی را که در گذشته قادر به انجامشان نبوده انجام دهد. عشق می‌تواند نیروهای درونی انسان را فعال سازد و نشان دهد که چگونه فرد می‌تواند مسئولیت‌های جدید را به خوبی انجام دهد» (فرانکل، ۱۳۹۸: ۱۸۱). این همان اتفاقی است که برای پرندگان عطار هم روی می‌دهد. همچنین عشق به حقیقت و عشق به دیگر مرغان از سوی هدهد (در لایه‌های پنهان روایت عطار) او را قادر می‌سازد تا مشتی ضعیف و ناتوان را به سرمنزل مقصود برساند.

ح. پذیرش مسئولیت در جست‌وجوی معنا

در منطق الطیر، مسئولیت فردی برای جست‌وجوی معنا و هدف در زندگی یکی دیگر از اصول مهم است. پرندگان نه تنها به دنبال سیمرخ هستند، بلکه باید مسئولیت انتخاب مسیر خود را نیز بپذیرند. عطار به خوبی نشان می‌دهد که چگونه هر پرنده باید با چالش‌ها و مشکلات خود مواجه شود و انتخاب‌های خود را براساس معنای زندگی انجام دهد. این مفهوم به‌ویژه در داستان پرنده‌هایی که با شنیدن سختی‌های مسیر شروع به آوردن عذر می‌کنند، نشان داده می‌شود. عطار همچون فرانکل در این منظومه نشان می‌دهد که پذیرش مسئولیت در زندگی می‌تواند به افراد کمک کند تا بر احساس یأس و ناامیدی غلبه کنند.

هدهد منطق الطیر در جایگاه یک معنادرمانگر در مقابل عذر مرغان، به دنبال این است که نگرش‌های سطحی ناشی از کلیشه‌ها و روزمرگی‌های ایشان را تغییر دهد. وی در مرحله ابتدایی، مرغان را با چالش‌های شناختی روبه‌رو می‌کند و از این طریق آن‌ها را وامی‌دارد به توانایی‌های خویش بیندیشند و کاهلی، سست‌عنصری و عادت‌ها و تعلق‌های بیهوده را رها کنند. به نظر فرانکل «نقش معنادرمانگر در روند بهبود باعث گسترش و وسعت یافتن دید

بیمار نسبت به زندگی می‌شود. تا جایی که کمک می‌کند فرد از ظرفیت قدرت معنا آگاه شود و توانایی استفاده از آن را به دست آورد» (فرانکل، ۱۳۹۸: ۱۸۰).

خ. رنج و معنا

عطار در ابیات بسیاری از رنج سخن می‌گوید. به نظر وی رنج کشیدن برای رسیدن به مقصود متعالی، امری اجتناب‌ناپذیر، اما سرشار از معناست تا حدی که برای رسیدن به آن جان را هم می‌توان نثار کرد:

دست باید شست از جان مردوار تا توان گفتن که هستی مرد کار

(عطار، ۱۳۸۳ الف: ۲۶۴)

در حکایت «شهریاری دختری چون ماه داشت» (همان: ۲۶۷-۲۶۶)، عطار به شکل ظریفی با تغییر یک حرف اضافه، بر کسی خندیدن یا به کسی خندیدن، معنای ژرفی می‌آفریند و آن این است که چه بسا مرزهای تشخیص معناها و مفاهیم آنقدر باریک می‌شوند که اشخاص خام، بدون تفکر نمی‌توانند آن‌ها را درک کنند. برای همین است که فرانکل در زندان نازی‌ها و بعدها در رابطه با مراجعاتش سعی می‌کند که آن‌ها را به سوی معناهای درنیافتنی توسط خودشان هدایت کند.

پرنده‌گان منطق الطیر؛ بلبل، طوطی، طاووس، بط، کبک، هما، باز، بوتیمار، کوف و صعوه، هر کدام نماد سد و حجاب‌هایی هستند که انسان در مقابل معناهای گشایش آفرین و رهایی‌بخش برای خود می‌کند. پرنده‌گان، ممثل انسان‌هایی روان‌نژند هستند که باید به مسئولیت خود آگاه شوند و معنای هستی خویش را دریابند. باید دانست که یافتن معنای زندگی و رسیدن به دانایی، والایی و شکوهمندی اغلب همراه تلاش بسیار، زحمت و رنج است:

چون فروآیی به وادی طلب پیشت آید هر زمانی صد تعب

صد بلا در هر نفس اینجا بود طوطی گردون، مگس اینجا بود

جدو جهد اینجا باید سال‌ها زانکه اینجا قلب گردد کارها

(همان: ۳۸۱)

عطار مقوله رنج را بیشتر در حوزه عشق به کار می‌گیرد تا به حکم ماهیت عشق، کشش

و کوشش طبیعی و غریزی به سوی معشوق را در پرندگان ایجاد و رنج معناآفرین را برای آنها تفسیر کند:

عشق را دردی بیاید پرده سوز	گاه جان را پرده در گه پرده دوز
ذره‌ای عشق از همه آفاق به	ذره‌ای درد از همه عشاق به
عشق مغز کاینات آمد مدام	لیک نبود عشق بی دردی تمام

(همان: ۲۸۵)

هدهد با تأکید بر اینکه عشق، هسته اصلی تمام هستی است، آنها را وامی‌دارد تا به سوی این زندگی اصیل حرکت کنند.

د. تغییر نگرش به چالش‌ها، درون‌نگری و تفکر

تغییر نگرش به چالش‌ها و مشکلات زندگی نیز یکی از اصول معنادرمانی است که در منطق الطیر به خوبی نمایان است. این تغییر نگرش، باعث می‌شود که آنها از مشکلات به عنوان فرصتی برای رشد و دریافت اهداف و مقاصد خویش استفاده کنند. زمانی که هر یک از مرغان، با شنیدن سختی‌های راه شروع به آوردن عذر می‌کنند، هدهد با آنها سخن می‌گوید و با گشودن افق‌های جدیدی به روی آنها، باعث تغییر نگرش ایشان به چالش‌ها و ایجاد تفکر می‌شود. وقتی که بلبل، عشق گل را مانع رهسپار شدنش به سوی سیمرغ می‌داند، به او می‌گوید که از سطح امور باید گذر کرد و به معناهای ژرف‌تری اندیشید:

هدهدش گفت ای به صورت مانده باز	بیش از این در عشق رعنائی مناز
عشق روی گل بسی خارت نهاد	کارگر شد بر تو و کارت نهاد
گل اگر چه هست بس صاحب جمال	حسن او در هفته‌ای گیرد زوال

(همان: ۲۶۶)

طوطی به بهانه اینکه آرزومند بهشت است و رسیدن به این مقصد برایش کافی است، از قبول مسئولیت سرباز می‌زند. گاهی برای انسان‌ها، یافتن معنا آنقدر دشوار به نظر می‌رسد که با تمسک جستن به عذری، زندگی حقارت‌آمیز و بی‌معنا را ترجیح می‌دهند. هدهد در پاسخ به عذر طاووس، زیبا و ژرف می‌گوید:

چون به دریا می توانی راه یافت سوی یک شبنم چرا باید شتافت؟

(همان: ۲۶۹)

با توجه به معناهای رمزی که در منظومه اندیشگانی عطار حضور دارد و پیش از این به تفصیل از آن یاد شد، تقابل میان دریا و شبنم یا قطره، تقابل میان کمال معنوی، اصالت وجود و نقصان بینش و هستی محدود و حقارت بار است. همچنین هدهد، در پاسخ به کبک که خود را اسیر گوهرهای پنهان در دل سنگ‌ها می‌داند، می‌گوید: از عادت‌های خویش بگریز و هستی واقعی و حقیقت وجودی خودت را بشناس، هیچ چیز به اندازه ناآگاهی نمی‌تواند برایت رنج آفرین باشد.

اصل گوهر چیست؟ سنگی کرده رنگ تو چنین آهن دل از سودای سنگ؟!

(همان، ۲۷۲)

به همین شکل، هدهد پاسخی اندیشمندانه و عارفانه به تمامی پرندگان می‌دهد و در نهایت همه آن‌ها از سیمرغ می‌پرسند:

ما همه مشت‌های ضعیف و ناتوان بی‌پر و بی‌بال، نه تن، نه روان

کی رسم آخر به سیمرغ رفیع؟ گر رسد از ما کسی، باشد بدیع

(همان: ۳۰۴)

هدهد، در پاسخ هر یک کوشش می‌کند که نگرش آن‌ها را به ذات هستی و وجود تغییر دهد. تحقیقات روان‌شناسانه نشان می‌دهد که تغییر نگرش به زندگی می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی و سلامت روان کمک شایانی کند. در منطق الطیر، عطار با نشان دادن چگونگی تغییر نگرش پرندگان به مشکلات، به وضوح نشان می‌دهد که چگونه این تغییر می‌تواند منجر به رشد و پیشرفت معنوی شود.

د. سفری دسته‌جمعی

این اثر، گزارش یک سفر روحانی دسته‌جمعی است برای یافتن حقیقت و تجربه کمال، یک حرکت جمعی با مشارکت مسئولان همه اعضا که در مکتب معاندرمانی فرانکل، جایگاه ویژه‌ای دارد و آثار آن در جوامع انسانی انکارناپذیر است.

ر. تخیل و تجسم، نیروی امید و رؤیا

عطار، در منطق الطیر با طراحی روایتی زیبا (اگرچه از منظر پردازش داستان‌های طیور، نخستین آن‌ها نیست^۱)، تمثیل‌های مؤثر، رمزپردازی‌های ژرف، به‌کارگیری استعاره‌های شناختی و استفاده از عناصر طبیعت در ارائه تشبیه‌های دلپذیر، دریچه‌هایی از تجسم و تداعی‌های ذهنی را بر روی مخاطب خویش می‌گشاید. آرزو و رؤیای سفر مرغان به‌سوی سیمرغ، می‌تواند رمز و روایتی از رؤیای ذهنی نوع بشر برای رسیدن به ساحت متکامل و معنای غایی خویش باشد.

یونگ با مطالعه‌ی عدّه‌ی زیادی از مردم و بررسی رؤیاهایشان کشف کرد که اگرچه تمام رؤیاها به درجات مختلف، با زندگی رؤیابین ارتباط دارند، ولی همه‌ی آن‌ها قسمت‌هایی از یک شبکه‌ی بزرگ از عوامل روانی هستند که بر ترتیب یا الگوی معین استوارند. این الگو را یونگ فرایند فردیت نام نهاد.

بدین گونه، زندگی رؤیایی ما الگوی پیچ در پیچی ایجاد می‌کند که در آن روندها و تمایلات فردی ظاهر می‌گردند، سپس ناپدید می‌شوند و آنگاه دوباره باز می‌گردند. اگر کسی این طرح پیچ‌درپیچ را در مدت زمانی ملاحظه کند، می‌تواند نوعی گرایش همسازکننده یا رهبری‌کننده در این طرح ببیند که فرایند کند و غیر محسوس رشد روانی یا همان جریان فردیت را می‌آفریند، به‌تدریج یک شخصیت وسیع‌تر و بالغ‌تر ظاهر و رفته‌رفته مؤثر می‌شود و برای دیگران مشهور می‌گردد. این رشد روانی نمی‌تواند با کوشش خود و آگاه و نیروی اراده حاصل شود، بلکه به‌طور غیر ارادی و طبیعی روی می‌دهد. مرکز سازمان‌دهنده‌ای که اثر همسازکننده از آن منشأ می‌گیرد، مانند نوعی اتم هسته‌ای در سیستم روانی ماست.

این مرکز را می‌توان مخترع، سازمان‌دهنده و منبع تصویرهای رؤیا نیز نامید. یونگ این مرکز را خود^۲ نامید و جامع تمام روان دانست تا آن را از من^۳ که فقط قسمت کوچکی از

۱. شفیع کدکنی در مقدمه تصحیح خود بر منطق الطیر عطار، سابقه‌ی آفرینش زبان مرغان را به تفصیل می‌آورد.

2. Self

3. ego

تمامی روان را تشکیل می‌دهد، مشخص سازد و مردم در طی قرون از طریق درک شهودی از وجود این مرکز درونی آگاه بودند (یونگ: ۱۳۸۳: ۲۴۸-۲۴۷).

درحقیقت «خود یک عامل راهنمای درونی است که با شخصیت خودآگاه فرق دارد و ماهیت آن را فقط می‌توان از طریق تحقیق در رؤیای فرد درک کرد. رؤیایها نشان می‌دهند که خود، مرکز تنظیم‌کننده‌ای است که باعث بسط و بلوغ شخصیت می‌شود، اما این جنبه بزرگ‌تر و تقریباً جامع روان، در ابتدا فقط به صورت یک امکان ذاتی جلوه‌گر می‌شود» (همان: ۲۵۱-۲۵۰).

با آنچه از نظریات یونگ درباره رؤیا دیدیم، در داستان *منطق الطیر*، رؤیای حقیقت، از طریق سیر در ناخودآگاه شکل می‌گیرد که در آن کهن‌الگوهای فردی و جمعی نمود و امکان ظهور می‌یابند و اشخاص را وادار می‌کنند که آرمان‌هایشان را در این فضا دریابند و آرزوهایشان را دنبال کنند.

ز. تحقق معنا و هدف، دریافت فردیت

از موضوعات مهمی که در حوزه روان‌شناسی، به خصوص در آرای یونگ مطرح است، رسیدن به فردیت است که گفته شد کمبل هم غایت سفر قهرمان را رسیدن به همین مرحله کمال می‌داند. نظریه فردیت یونگ با کهن‌الگوی خود تعریف می‌شود که از همه کهن‌الگوها جامع‌تر است. این کهن‌الگو، شامل بسیاری از کنش‌های روانی انسان است که به عنوان غایتی کل‌نگر سبب وحدت ابعاد گوناگون وجود انسان می‌شود. این کهن‌الگو در رؤیایها، اساطیر و افسانه‌های پریان به اشکال گوناگون ظاهر می‌گردد.

در پایان داستان پرندگان عطار، دریافت ابعاد جامع از ظرفیت‌های وجودی است که مرغان را به جایگاه سیمرغ می‌نشانند. رسیدن به فردیتی که آن‌ها را به بلوغ فهم حقیقت و معنای وجودی‌شان رسانده است. زرین کوب می‌گوید: «در این وحدت شهود که تجربه عارف از نفی کثرت‌های عالم است، او را نه با سیمرغ، بلکه با حقیقت خود مواجه می‌سازد و بدین گونه، عارف در پایان عبور از وادی‌ها درمی‌یابد که صورت سیمرغ، جز تصور ذهنیت او نیست و این دیدار نه با او، بلکه دیدار با خود است» (زرین کوب، ۱۳۷۴: ۱۳۷).

فردیت به معنای تحقق بخشیدن به استعدادها و پرورش دادن خویشتن، فطری و گریزناپذیر است. این انسان است که باید برای رسیدن به آن پای در سفری پرمخاطره بگذارد؛ زیرا که به قول هدهد، این امر بدون رنج میسر نمی‌شود. «یونگ روشن می‌سازد که تصور کلی او از خود، نوعی خودآگاه فراگیر نیست. بلکه خود بیشتر شامل آگاهی از طبایع منحصر به فرد ما از یک سو و ارتباط صمیمی با تمام زندگی نه تنها با بشر، بلکه با خود کیهان از سوی دیگر است. خود مرکز تمامیت است، همان‌گونه که من مرکز خودآگاهی است. تجربه خود یک تجربه آرکی تایپی است و به وسیله تصاویر متعدد و متنوعی در رؤیاها و الهامات مجسم می‌شود» (فورد هام، ۱۳۷۴: ۶۹).

سی مرغ منطق الطیر، رمز فردیت تحقق یافته‌ای است که در آینه سیمرغ، غایت معنا و حقیقت، شایسته دریافت معناهای سترگ می‌شوند، معناهایی که در پرتو باور به حقیقت، شکیبایی در رنج، ایمان به قدرت عشق، تغییر نگرش به مشکلات زندگی، سفر در عرصه رؤیاهای شخصی و پذیرش مسئولیت‌های فردی و اجتماعی یافتند:

خویش را دیدند سیمرغ تمام بود خود سیمرغ سی مرغ مدام
(عطار، ۱۳۸۳ الف: ۴۲۶)

نتیجه گیری

در این مقاله، تحلیل و بررسی عمیق عناصر معنادرمانی در اثر برجسته عطار نیشابوری، منطق الطیر، به ویژه از منظر نظریات ویکتور فرانکل، انجام شد. درک عمیق مفاهیم معنادرمانی در این اثر ادبی، نشان‌دهنده جست‌وجوی بی‌پایان انسان برای یافتن معنا و هدف در زندگی است. عطار با روایت تمثیلی سفر پرندگان به سوی سیمرغ به معنای حقیقت و مفهوم زندگی، تلاش‌های انسانی را برای درک و یافتن معنا برجسته می‌سازد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که معنادرمانی براساس دیدگاه‌های فرانکل، به عنوان یک نیاز اساسی انسانی، می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی و سلامت روان افراد کمک کند. عشق، رنج و مسئولیت‌پذیری به عنوان ارکان اصلی معنادرمانی در آثار عطار و فرانکل نمایان است. عشق به عنوان یک نیروی محرکه برای جست‌وجوی معنا، رنج به عنوان ابزاری برای رشد و تعالی و مسئولیت‌پذیری به عنوان عواملی برای ایجاد احساس هدفمندی، همگی در سفر پرندگان

به‌سوی سیمرخ به‌خوبی به‌تصویر کشیده شده‌اند. این پژوهش به‌طور خاص بر این نکته تأکید دارد که جست‌وجوی معنا در زندگی نه‌تنها پاسخ به چالش‌های وجودی است، بلکه می‌تواند به‌عنوان راهی برای رسیدن به آرامش و رضایت در زندگی مدرن در نظر گرفته شود. با توجه به چالش‌های امروزی که انسان‌ها با آن مواجه‌اند؛ از جمله اضطراب و بحران هویتی، شناسایی و تحلیل معنای زندگی در متون عرفانی می‌تواند به‌عنوان راهکاری عملی برای ارتقای سلامت روان و کیفیت زندگی افراد محسوب شود. درنهایت، این مقاله علاوه‌بر معرفی وجوه جست‌وجوی معنا در *منطق‌الطیر*، به ارتباط میان ادبیات و روان‌شناسی نیز توجه داشته و سعی در نشان‌دادن چگونگی کارکرد نظریه‌های معنادرمانی در متون ادبی کرده است. امید است که این پژوهش بتواند زمینه‌ساز مطالعات بیشتری در زمینه ادبیات و روان‌شناسی باشد و به غنای ادبیات فارسی و فهم عمیق‌تر مفاهیم انسانی و معنوی آن یاری رساند.

منابع

- اسلامی ندوشن، محمدعلی. (۱۳۸۲). *جام جهان بین*. چاپ ۹. تهران: نشر قطره.
- اوستا، نامه مینوی آیین زرتشت*. (۱۳۴۳). نگارش جلال دوستخواه. از گزارش ابراهیم پوردادوود. تهران: انتشارات مروارید.
- پورنامداریان، تقی. (۱۳۹۱). «بررسی و تأویل چند نماد در شعر معاصر». *پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*. ۲(۱). صص ۴۸-۲۵.
- جمالی، منوچهر. (۱۹۹۷). *جام جم (بینش سه زنخدای در ایران)*. سیمرخ. ناهید. آرمیتی. لندن. خسروی فر، شهلا؛ چیت‌سازان، امیرحسین. (۱۳۹۰). «بررسی نماد و نقش پرند در قالی‌های موزة فرش ایران». *پژوهش هنر*. ۲(۲). صص ۴۴-۲۹.
- دلشو، م. لوفلر. (۱۳۸۶). *زبان رمزی قصه‌های پری‌وار*. ترجمه جلال ستاری. چاپ ۲. تهران: توس.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۴). *صدای بال سیمرخ*. تهران: سخن.
- شایسته‌فر، مهناز؛ صباغ‌پور آرانی، طیبه. (۱۳۸۸). «مفاهیم نمادین سیمرخ و ازدها و انعکاس آن در قالی‌های صفویه». *نامه هنرهای تجسمی و کاربردی*. ۲(۴). صص ۹۸-۱۱۸.
- شبستری، شیخ محمود. (۱۳۶۸). *گلشن راز*. به تصحیح صمد موحد. تهران: طهوری.
- شوالیه، ژان؛ گریبان، آلن. (۱۳۸۸). *فرهنگ نمادها*. ترجمه سودابه فضایی. تهران: جیحون.
- عطار نیشابوری، فریدالدین محمدبن ابراهیم. (۱۳۸۳ الف). *منطق الطیر*. مقدمه، تصحیح و تعلیقات: محمدرضا شفیعی کدکنی. تهران: سخن.
- (۱۳۸۳ ب). *الهی‌نامه*. مقدمه، تصحیح و تعلیقات: محمدرضا شفیعی کدکنی. تهران: سخن.
- علمداری، مهدی. (۱۳۸۵). «مایه‌های پویانمایی در ادبیات فارسی». *هنر و معماری*. ۱۶(۶۲). صص ۱۶۵-۱۴۵.
- فرانکل، ویکتور. ای. (۱۳۹۸). *درون خود را جست‌وجو کنید*. خودشناسی و خودباوری. ترجمه الهام مبارکی‌زاده. تهران: پل.
- فورداهام، فریدا. (۱۳۷۴). *مقدمه‌ای بر روان‌شناسی یونگ*. ترجمه مسعود میریها. تهران: جامی.
- فتوحی، محمود. (۱۳۸۵). *بلاغت تصویر*. تهران: سخن.
- کمبل، جوزف. (۱۳۹۱). *قدرت اسطوره*. ترجمه عباس مخبر. چاپ ۷. تهران: نشر مرکز.
- _____ (۱۳۸۵). *قهرمان هزار چهره*. ترجمه شادی خسروپناه. مشهد: گل آفتاب.
- مولوی، جلال‌الدین محمد. (۱۳۸۸). *مثنوی معنوی*. مطابق نسخه تصحیح رینولد نیکلسون. چاپ ۱۸. تهران: ارمان.

فصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۱۶، شماره ۳۹، زمستان ۱۴۰۳ / ۹۱

واحد دوست، مهوش. (۱۳۷۹). *نمادینه‌های اساطیری در شاهنامه*. تهران: سروش.
یاوری، حورا. (۱۳۸۶). *روان‌کاوی و ادبیات*. تهران: سخن.
یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۸۳). *انسان و سمبل‌هایش*. ترجمه محمود سلطانیه. چاپ ۴. تهران: جامی.
_____ (۱۳۷۶). *به سوی شناخت ناخودآگاه انسان و سمبل‌هایش*. ترجمه حسن
اکبریان طبری. تهران: یاسمن.

منابع انگلیسی

Frankl, V. E. (2023). *Man's search for meaning* (New edition). Beacon Press.
Yalom, I. D. (2002). *The gift of therapy: An open letter to a new generation of therapists and their patients*. HarperCollins.

References

- Alamdari, M. (2006). "Motives of Animation in Persian Literature." *Art and Architecture*, S16, No. 62, pp. 145-165. (In Persian)
- Attar Neishabouri, F. M. (2004). *Elahi Nameh*, Introduction, Corrections and Notes: -Mohammad Reza Shafi'i Kadkani, Tehran: Sokhan. (In Persian)
- Attar Neishabouri, F. M. (2004). *Mantegh- al-Tayr*, Introduction, Editing and Commentaries: Mohammad Reza Shafi'i Kadkani, Tehran: Sokhan. (In Persian)
- Avesta, the letter of the Zoroastrian religion. (1964). Written by Jalal Doostkhah, from the report of Ebrahim Pourdavood, first edition, Tehran: Morvarid Publications. (In Persian)
- Campbell, J. (2006). *The Hero of a Thousand Faces*, translated by Shadi Khosropanah, Mashhad: Gole Aftab Publications. (In Persian)
- Campbell, J. (2012). *The Power of Myth*, translated by Abbas Mokhber, seventh edition, Tehran: Markaz Publishing. (In Persian)
- Chevalier, J. and Alain Gerberan. (2009). *Dictionary of Symbols*, translated by Sudabeh Fazaili, Tehran: Jeyhoun. (In Persian)
- Delashaw, M. L. (2007). *The Coded Language of Fairy Tales*, translated by Jalal Sattari, second edition, Tehran: Toos. (In Persian)
- Eslami Nadushan, Mohammad Ali. (2003). *Jame Jahanbin*, 9th edition, Tehran: Qatra Publishing. (In Persian)
- Fotuhi, M. (2006). *The Rhetoric of the Image*, first edition. Tehran: Sokhan. (In Persian)
- Fordham, F. (2005). *An Introduction to Jungian Psychology*, Masoud Mir-Baha, Tehran: Jami. (In Persian)
- Frankl, V. E. (2019). *Search Within Yourself, Self-Knowledge and Self-Awareness*, translated by Elham Mobarakizadeh, Tehran: Pol. (In Persian)
- Frankl, V. E. (2023). *Man's Search for Meaning* (New edition). Beacon Press.
- Jamali, M. (1997). *Jame Jam (Insights of the Three Goddesses in Iran: Simorgh, Nahid, Armiti)*, London. (In Persian)
- Jung, C.G. (1377). *Towards Understanding the Unconscious of Man and His Symbols*, translated by Hassan Akbarian Tabari, 1st edition, Tehran: Yasaman. (In Persian)
- Jung, C.G. (1383). *Man and His Symbols*, translated by Mahmoud Soltanieh, 4th edition, Tehran: Jami. (In Persian)

- Khosravifar, Sh, Amirhossein Chitsazan. (2011). "A Study of the Symbol and Role of Birds in the Carpets of the Iranian Carpet Museum," Art Research, Vol. 2, pp. 29-44. (In Persian)
- Molavi, J.M. (1388). The Spiritual Mathnawi, according to the revised version by Reynold Nicholson, 18th edition, Tehran: Armaghan. (In Persian)
- Pournamdarian, T. (2012). "A Study and Interpretation of Some Symbols in Contemporary Poetry," Institute for Humanities and Cultural Studies, Year 2, Issue 1, pp. 25-48. (In Persian)
- Shabestari, M. (1989). Gulshan-e-Raz, edited by Samad Movahed, Tehran: Tahoori.
- Shayestefar, M and Tayyebeh Sabbaghpour Arani. (2009). "Symbolic Concepts of the Simorgh and the Dragon and Their Reflection in Safavid Carpets," Letter of Figurative and Applied Arts, vol. 2, vol. 4, pp. 98-118. (In Persian)
- Vahed Doost, M. (1379). Mythological Symbols in Shahnameh, Tehran: Soroush. (In Persian)
- Yalom, I. D. (2002). The Gift of Therapy: An Open Letter to a New Generation of Therapists and Their Patients. HarperCollins.
- Yavari, H. (1386). Psychoanalysis and Literature, Tehran: Sokhan. (In Persian)
- Zarrinkoob, A. (1995). The Sound of the Simorgh Wing, Tehran: Sokhan. (In Persian)

Analysis of the Elements of Logotherapy in Attar Neyshaburi's Mantiq al-Tayr¹

Farideh Davoudimoghadam²

Received: 2024/11/21

Accepted: 2025/02/05

Abstract

The Mantiq al-Tayr, as a seminal work of mystical literature, symbolizes humanity's quest for meaning and truth. To explore the multifaceted nature of this text, this study examines the relationship between the theory of logotherapy and Mantiq al-Tayr. Employing a qualitative content analysis of thematic type, the central research question asks whether elements of Viktor Frankl's logotherapy are present in Attar's Mantiq al-Tayr, and whether the Mantiq al-Tayr can be effectively applied cognitively within the field of logotherapy, a contemporary approach in psychology. The findings indicate that love, acceptance of suffering and patience in pursuing goal, responsibility, changing the attitude towards challenges and the desire to find the truth are key factors in the birds' journey. Love serves as a driving force, significantly contributing not only to the formation of meaning but also to the reinforcement of motivation and hope in the face of challenges. These factors constitute the main and driving themes of the narrative, which are significantly aligned with Frankl's semantic psychology. This study also demonstrates that the Simorgh in Mantiq al-Tayr can be interpreted as a symbol of a high level of existence, individuality, and ultimate human development attained through the search for meaning. By achieving these results, this study has tried to highlight the importance of the bird's logic in understanding the psychological and spiritual realm and emphasize the practical importance of mystical literature in the field of psychology and its impact on well-being and quality of life.

Keywords: Search for meaning, Farid al-Din Mohammad Attar Neyshaburi, semantic therapy, Mantiq al-Tair, Viktor Frankl.

1. DOI: 10.22051/jml.2025.49262.2649

2. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, Shahed University, Tehran, Iran: davoudy@shahed.ac.ir

Print ISSN: 2008-9384 / Online ISSN: 2538-1997